زانکۆی سەلاحەددین

کۆلێژی پەروەردە

بەشی زمانی کوردی

پراگماتیک

پۆلی چوارەم

٢٠٢٣ - ٢٠٢٤

کۆرسی دووەم

سەرەتایەك: ـ

پراگماتیك زانستێكی واتایی نوێیە و گرنگی بە بەكارهێنانی زمان دەدات، لە حەفتاكانی سەدەی بیستەمدا سەریهەڵداوە ، وەكو زانستێك زۆری دەوێ ، تاكو بچەسپێ.

پراگماتیك ئەرك لەسەر سیمانتیك(واتاسازیی) كەمدەكاتەوە و ڕاڤە و شیكردنەوەی گونجاو بۆ دەربڕینە نائاسایی ونامۆكان دەكات و دەوروبەرێكی گونجاوی بۆ دەدۆزێتەوە و وەڵامێكی رازیكەر دێنێتە ئاراوە ، تاكو دەربڕینەكە بخاتە قالبێكی گونجاوە.

بەم پێیەش هەموو دەربڕینەكان بە تایبەتیش نائاساییەكان دەتوانرێت شیبكرێتەوە و بخرێتە روو ئەگەر بە نزیكراوەیش بێت .

ئەمە لەلایەك ،لەلایەكی ترەوە پراگماتیك زانستێكی ئاڵۆزە و تێكەڵ بە زانستە جیاجیاكانی تر بووە و كاریگەری بەرچاوی هەیە لە بوارەكانی رامیاری و ئەدەب و ڕاگەیاندن و دیارخستنی تاوان و دەستنیشانكردنی نەخۆشی دەروونی و ئاخاوتنی رۆژانە ... هتد ، لەبەر ئەوەی هەموو ئەو ڕەوشتە زمانیانە دەخاتە بەر تیشكی لێكۆڵینەوە كە زمان دەنوێنن لەوانەش جولانەوە و هەڵسوكەوتە بەویست و بێ ویستەكان ، چونكە واتا لە چوارچێوەی مەبەستەوە لێكدەداتەوە .

پراگماتیك زانستێكی زمانییە ، گرنگی بە پڕكردنەوەی كەلێنی واتایی نێوان واتای فەرهەنگی و واتای مەبەست دەدات ، پشتبەستوو بە پاشخان و دەوروبەر ، بۆیە دەتوانین بڵێین پراگماتیك توانستی بەكارهێنان و یاریكردنە بە زمان ، ئەم توانستەش بەدەست نایەت ئەگەر تاك باكراوەندی فەلسەفی و لۆجیكی و دەروونی و كۆمەڵایەتی نەبێت ، پراگماتیك فێرمان دەكات گوێگری زۆر بین و قسەكەری كەم ، قسەكردنەكەمان بێ بەڵگە نەبێت، فێرمان دەكات چۆن كۆدەكان بكەینەوە ، فێرمان دەكات ، چۆن وردبینی لە ئاخاوتنە دەربڕاوەكان بكەین

زاراوەی پراگماتیك: ـ

زاراوەی پراگماتیك لە وشەی پراگمای گریكیەوە وەرگیراوە ، كە لە بنەڕەتدا یاخود لە ڕەسەندا بە واتای كاركردن یاخود پراكتیك دێت ٠

بۆ یەكەمجار ئەم زاراوەیە لە ساڵی ١٩٣٨ لە لایەن ﴿چارلس مۆریس﴾ ەوە لە كتێبەكەیدا بە ناوی زانستی هێماكان بەكارهاتووە . دەشێ ئەو بۆچوونانەی مۆریس، وەك ڕەگ (بنجی) چەمكی پراگماتیك سەیر بكرێت پراگماتیك یەكێك لەو بوارانەیە گرنگی بە زمانی دەربڕاو دەدات نەك نووسراو ئەمەش مایەی بایەخە ، چونكە

مرۆڤ پێش نووسین بە ماوەیەكی زۆر گرنگی داوە بە زمانی دەربڕاو و جگەلەمەش منداڵ سەرەتا فێری زمانی دەربڕاو دەبێت ، پاشانیش مرۆڤ زۆربەی كاتی ژیانی بەم جۆرە زمانە بەسەر دەبات.

دوای بەكارهێنانی زاراوەی پراگماتیك لە لایەن مۆریسەوە ، زاراوەی پراگماتیك لە چوارچێوەی دوو بۆچووندا بەكاردەهێنرا : ـ

١- بۆچوونی فراوان : هەموو زانستەكان دەكات بە یەك و دەیانباتە ناو پراگماتیكەوە .

٢- بۆچوونی تەسك : كە زیاتر پەرە پێدراوە و بەكاردێ بەمەش پراگماتیك بریتی دەبێ لە هەندێ بیر و دیاردەی نابەرجەستە (مجرد) ، كە لێكدانەوەكانیان پێویستی بەوە هەیە بە سیاق و دەوروبەرەوە ببەسترێتەوە هەر دیاردەیەك كە دەچێتە ناو پراگماتیكەوە ، كە خۆیان نابەرجەستەن و پێویستیان بەوەیە بۆ لێكدانەوەیان پەنابەرنە بەر دەوروبەر ، ئەگەر نا واتایان لێكنادرێتەوە .

زانستی پراگماتیك بەشێكی زۆر كەمی لەناو لێكۆڵینەوە زانستەكانی زمان بۆ تەرخان كراوە ، پاشان گرنگی پێ

درا كاتێك هەندێ كێشە سەری هەڵدا كە واتاسازی (سیمانیك) نەیتوانی چارەی بكات ، تەنها بەوە چارە دەكرا كە دەوروبەر لەبەر چاو بگیرێت.

وەك لەم ئاخاوتنەی خوارەوە دەیخەینە روو : ـ

أ ـ سعات چەندە ؟

ب ـ بانگی نیوەڕۆی دایە .

یەكێك لە بنەماكانی ئاخاوتن ، ئەوەیە كە دەبێت ئێمە هاریكاربین لەگەڵ یەكتری ، واتە ئەگەر پرسیارمان لێ كرا دەبێ وەڵامی بدەینەوە ئەگینا پەیوەندی دروست نابێ و هەست ناكرێ ئاخاوتنی (ب) وەڵام بێ بۆ (أ) لێرەدا واتاسازیی بەتەنها ناتوانێ زیاتر لەم واتا فەرهەنگیەمان بداتێ : ـ

أ ـ من حەز دەكەم پێم بڵێیت (سعات چەندە؟)

ب ـ (بانگی نیوەڕۆی دایە) لە پێش پرسیارەكەی تۆ.

وەڵامی (ب) بۆ (أ) زیاتر لەم واتایە فەرهەنگیە دەگەیەنێت ومەبەست زیاترە ، چونكە مرۆڤ كەمتر دەڵێت لەوەی ، كە دەری دەبڕێت و زۆر زانیاریش هەیە دەرنەبڕاون ، وەك : ـ

أ ـ حەز دەكەم پێم بڵێیت (سعات چەندە؟) ئەگەر دەتوانی بە گوێرەی كاتی دیاریكراوی نێو وڵات لەو كاتەی قسە لەگەڵ تۆدا دەكەم .

ب ـ بە ڕاستی من كاتی تەواو نازانم ، بەڵام دەتوانم هەواڵێكت بدەمێ بۆ ئەوەی كاتەكە بە نزیكراوەی لێوەرگری ، كە بریتیە لە بەسەر چوونی بانگی نیوەڕۆ پێش ماوەیەكی كەم ، واتە من لەسەرمە بزانم بانگ چییە ؟ و بانگی نیوەڕۆ كەی دەبێت؟ بۆ ئەوەی كاتم بە نزیكراوەیی دەست كەوێ ، دەبێت كۆمەڵە زانیاریەكی خۆم بەكاربێنم . كەواتە ئەم واتا فراوانە لە ڕێگای واتاسازییەوە بە دەست نەهات ، تەنها لە ڕێگەی پراگماتیكەوە توانیمان بگەینێ ، چونكە پراگماتیك لێكدانەوەی واتایە لە دەوروبەری ئاخاوتن .

نموونەیەكی تر : ـ

زانا : بەڕێوەبەرێكی گەندەڵت هەیە ؟

دانا : كەشوهەوا زۆر خۆشە

دەبێت زانا لە رووی لۆجیکەوە ئەوە هەڵبهێنجێنێت کە بۆچی (دانا)بەمشێوەیە وەڵامی پرسیارەکەی داوەتەوە ، لەوانەیە لەترسی ئەوەی نەوەکو بەرێوەبەرەکەی گوێی لە پرسیارەکە بوو بێت ، بەمشێوەیە وەڵامی داوەتەوە ، یان ناتوانێت وەڵامی پرسیارەکە بداتەوە ، ئەگەر (دانا)وەڵامی پرسیارەکەشی نەداباوە بێدەنگی بنواندبا ، ئەوا هەمان وەڵامی دەبوو .

وەك لەم نموونەیەش دا دیارە :ـ

پیاو : هەندێك پارە لە گیرفانم بوو ، نەماوە ؟

ژن : منداڵەکان لە ژوورەکەت بوون .

لەسەر زاری دا ژنەکە وەڵامێکی ڕاستەوخۆی پیاوەکەی نەداوەتەوە و بنەمای پەیوەندی و چەندایەتی بەزاندووە بەڵام دەبێت پیاوەکە ئەوە لە وەڵامی ژنەکەی هەڵبهێنجێنێت ، کە منداڵەکان پارەکەیان بردووە .

نموونەیەکی تر کە رێکلام بۆ زاهی ئالین دەکریٚ:ـ

دایك : کچەکەم قاپەکان بشۆ

کچ : یارمەتی باوکم دەدەم

لێرەدا پراگماتیك گرنگیەکی تایبەتی بە چۆنیەتی تێگەیاندنی تاکەس دەدات، پراگماتیك واتا شاراوەکان و قوڵەکان دەگرێتەوە و ئەو واتایانە لێکدەداتەوە کە مرۆڤ ناتوانیٚ بە ئاسانی درکی پیٚ بکات پێویستی بە شیکردنەوە و روونکردنەوە هەیە .

پێویستە ئاماژە بەوە بکەین ، کە پراگماتیك پابەند نییە بە هیچ یاسایەکەوە و یاساکان دەبەزێنیٚ و

بەگوێرەی دەوروبەر واتاکانیان ڕووندەکاتەوە واتا پراگماتیکیەکان تایبەتن بە تاکەکەس رێککەوتنی کۆمەڵی لەسەر نییە ، واتە هەر کەسێك بە پێی بیروبۆچوونی خۆی لێکی دەداتەوە واتاکانی دەگۆڕێت لە نێوان تاکەکاندا بە هۆی بیروباوەڕ و رادەی تێگەیشتنیان لە قسە .

هۆی سەرهەڵدانی پراگماتیك:ـ

هۆی سەرهەڵدانی پراگماتیك لە چەند خاڵێكدا خراوەتە ڕوو ، لەوانە :ـ

١- لە سەرەتای حەفتاكانی سەدەی رابردوودا پێویست وابوو ، كە زانستێك بێتە ئاراوە ، ئەویش وەكو كاردانەوەیەك بۆ كارەكانی چۆمسكی ، یاخود تیۆرەكەی چۆمسكی ، كە دەڵێن كاردانەوە ، واتە دژایەتی كردنی كارەكانی چۆمسكی ، چونكە بۆچوونی چۆمسكی بۆ زمان تەسكە ، واتە پراگماتیكناسەكان وایان دادەنا ، كە بۆچوونی چۆمسكی بۆ زمان تەسكە ، چونكە زمان وەكو توانستێك دەبینێ كە پەیوەندی بە دەوروبەرەوە نەبێ

و لە كۆمەڵ دایدەبڕێ ، واتە توانستێكی دابڕاو لە كۆمەڵ (بەكارهێنانی زمان) و دابڕاو لە واتای وشەكانیش

چۆمسكی زمان و سینتاكس لێك جیاناكاتەوە ، بەلای (چۆمسكی) یەوە سینتاكس كرۆكی زمانە .

یەكێكی تر لە بۆچوونەكانی چۆمسكی ئەوەبوو ، كە دەبوایە نموونەكانی ستاندەربن دوور بن لە هەڵەی رێزمانی ، ئەو ڕستانەش كە چۆمسكی دەیانهێنێتەوە هەموویان لە دەرەوەی دەوروبەرن ، سینتاكس دەبێ وابێ دووربێ لە دەوروبەر .

٢- لە دوای ئەوەی كە زمانەوانان زانیارییان دەربارەی فۆنۆلۆجی و سینتاكس و واتاسازییدا (سیمانتیكدا)

زۆر بوو ، هەندێ دیاردەی زمان سەریان هەڵدا ، كە بە هیچ شێوەیەك بە هیچ لەم زانستانە لێك نەدەدرانەوە

واتە هەندێ دیاردە دەمانەوە لە بواری فۆنۆلۆجی و سینتاكس و سیمانتیكدا هیچ لێكدانەوەیەكیان بۆ نەدەكرا ، واتە ئەو دیاردانە دەچنە بواری پراگماتیك ، بۆ نموونە هەرچەندە باس لە هێز وئاواز بكەین ، یان هەندێك ئامرازی، یان هەندێك كەرەسەی رێزگرتن ، ئەوا هەندێك كێشە دەمێنێتەوە ، هەرچەندە دەربارەی سینتاكس و سیمانتیك شت بزانین ، هێز و ئاواز بەپێی كۆنتێكست دەردەكەوێ ، بۆ نموونە :ـ پەنجەرەكە داخە

كە هێز دەخرێتە سەر پەنجەرەكە ، واتایەكی دەبێ ، واتە كە قسەكەر هێز دەخاتە سەر وشەیەك مەبەستی

تایبەتی خۆی هەیە لە رووی سینتاكسەوە قسەكەر چی هەڵدەبژێرێ و چی هەڵنابژێرێ ، دەزانێ گوێگر چی دەزانێ باس ناكات ، و چی نازانێ باس دەكات ، بۆ نموونە كە دەڵێن :

١- خانووەکەی تۆم دی

پێشتر شت سەپێنراوە ، دیارە تۆ خانووت هەیە . پێویست بەوە ناکات بڵێی تۆ خانووت هەیە و من خانووی تۆم دیت ، بەمەش زانیاری سەرەتاییم ئەوەیە کە گوێگرەکەم خانووی هەیە .

٢- پێم خۆشبوو هاتیت.

پێشبینی ئەوە کراوە کە هاتویت ، واتە هاتنەکە گریمانەی بۆکراوە بەمەش پێویست بەوە ناکات شتە زانراوەکان بخرێتە ناو ڕستەوە . ئەمانە واتە ﴿هێز و ئاواز و گریمانە پێشینە ﴾ بە سینتاکس لێکنادرێتەوە ، بەڵکو بە پراگماتیک لێکدەدرێتەوە .

٣- هۆی سێیەم : زمانەوانان هەستیان کرد ،کە زانستی سیمانتیک سنوری بۆ دانانرێ ، چونکە واتای وشە تێکەڵ بە کۆنتێکست دەبێ و وەکو خۆی نامێنێتەوە .. بۆ نموونە :ـ

أ ـ بەم شتە ڕازی نیم .

ب ـ دەرگاکە کراوەیە .

زانستی سیمانتیک ناتوانێ ئەمە لێکبداتەوە ، سیمانتیک یارمەتیمان نادات بۆ هەموو تێگەیشتنێك ، لەوانەیە وشەیەك لەهەر ڕستەیەك واتایەکی هەبێ ، ئەم جۆرە واتایەی ڕستە(ب) ئەگەر کوردی زان نەبێ واتای (دەرگاکەکراوەیە) نازانێ ، چونکە واتای ڕستەکە لە واتای وشەکانەوە دەرناکەوێ، پێویستە دەوروبەر بێنینە ناوەوە ئینجا لە مەبەستەکە دەگەین (لەوانەیە هۆڵەکە هەر دەرگای نەبێ لەوانەیە دەرگاکە کراوە نەبێ ...)

واتە دەبێ دوو واتا لێك جیابکەینەوە :ـ

أ ـ واتای سیمانتیکی .   ب ـ واتای پراگماتیکی .

دواتر جیاوازی نێوانیان دەخەینە ڕوو .

٤ـ کۆتا خاڵی سەرهەڵدانی پراگماتیك کێشەیەکە لە نێوان زمان و ئەدەبدا ، بە بڕوای پراگماتیکناسەکان هەندێك کێشە ، کە ئەدەب بردوویەتییە لای خۆی وەك : (میتافۆر) ، درکە (الکنایە) تێلنیشان(التلمیح) ، ئەمانە کێشەی

ئەدەب نین ، بەڵکو کێشەی زمانین ، لەبەر ئەوەی ئەمانە لە قسەی ڕۆژانەدا زۆر زیاترن لە بەکارهێنانی ئەدەبی بۆیە پراگماتیك ئەو کێشانەی کە خراونەتە ناو ئەدەبەوە دێنێتە دەرەوە و بە ڕێگای پراگماتیك چارەسەر دەکرێن. بۆ نموونە : ـ

أ ـ خواردنەکە باش بوو ؟

ب ـ پەنجەی پێوە دەخورا.

ئەم ئیدێومەی (ب) لە واتای وشەکانییەوە دیار نییە ، چونکە ئەمە میتافۆرە و سیمانتیك بۆمان چارەسەر ناکات ، دەبێت دەوروبەری قسەکەر و گوێگر بێنە ناوەوە ئینجا واتاکەی دەزانین دەبێ بۆ ئاستێکی تر بگەڕێین قوەی بەلاغی ، ئەگەر نا قسەکەر بە بێ بۆنە ئەم ڕستەیە ناڵێ .

نموونەیەکی تر : ـ

ئەم سیارە هی تۆیە ؟

ئەگەر پرسیارەکە لە ناسنامەی (هەویەی) سەیارەکە بێ ، ئەوە سیمانتیکە . بەڵام ئەگەر مەبەستی لەوەبێ ، کە ڕێگای گرتووە ، ئەوە دەبێتە پراگماتیك ، واتە خاوەنەکەی یەکسەر هەڵدەستێ و ڕێگەی دەکات ، واتە ئەمە پرسیار نییە ، بەڵکو داوایە ، یان ئەگەر پۆلیس بێ ، واتای ئەوە دەگەیەنێ ، کە سەیارەکە دزراوە ، یان لەوانەیە منداڵ جامەکەی شکاندبێ ، یان شوختی پێداهێنابێت ، لەوانە یە لە (اعجابەوە) هاتبێ ، لەوانەیە بیەوێ بیکرێ ...هتد .

نموونەیەکی تر : ـ

ژنێك بە هاوسەرەکەی بڵێت (گۆشتەکە لەسەر مێزەکەیە .)

واتای سیمانتیکی ئەم ڕستەیە دیارە ، بەڵام ئەگەر لە مەبەستی خێزانەکەت بگەیت ، پراگماتیکە ، دەتوانین لە ڕووی پراگماتیکەوە دەیان واتای بدەینێ .

١- پشيلەكە نەيخوات .

٢- بڕو بيخۆ .

٣- بۆم پارچە پارچە بكە .

٤- بە منداڵێك بڵێی واتە نەيخۆی هی باوكتە .

مرۆڤ كە زمان بەكاردێنێ لە ڕووی پراگماتيكەوەيە ، واتە دايم مرۆڤ (هێڵی كشانەوە ـ خەت رجعە) ی بۆ خۆی داناوە ، كە لە قسە پاشگەز بێتەوە ، يان بڵێ من مەبەستم ئەوە نەبووە .

كاتێك يەكێك كە دەڵێ : پەنجەرەكە كراوەتەوە .

زۆر واتای هەيە :ـ

أ ـ ساردە دايخە .

ب ـ دەنگت هەڵمەبڕە .

پێناسەكانی پراگماتيك :ـ

لە پێناسەكانی پراگماتيك زياتر جەخت لە بەكارهێنانی دەكرێتەوە ، پراگماتيك لێكۆڵينەوە لەو ڕستانە دەكات كە هيچ دەستور و ياسايەكی زانستەكانی تر نايان گرێتەوە و لە سنوری سيمانتيك دەرچوونە پراگماتيك هەوڵدەدات بيانگەڕێنێتەوە بۆ دەوربەر چەند واتايەكيان بداتێ ، كە بە پێی دەروبەرەكە دەگۆڕێت ، بۆيە دەوربەر ڕۆڵێكی زۆر گرنگ دەبينێ لە دياری كردنی واتادا .

بۆ پێناسەكردنی پراگماتيك تێڕوانين و بۆچوونی جياوازيان هەيە، بەمەبەستی وردبوونەوە و وەرگرتنی زانياری زياتر ، لێرەدا هەوڵدەدەين هەندێ لەو پێناسانە بخەينە ڕوو بەمشێوەيە :ـ

پێناسەی یەکەم :

پراگماتیك لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی ئەو بنەمایەیە ، کە ناوێزەیی و ناپەسەندییان پێوە دیارە . بۆنموونە

? تکایە چۆنیت؟

? وەرە ئەوێ .

?بڕۆ لام .

تێبینی / (?) نیشانەیە بۆ ڕستەیەك کە پراگماتیکی نەبێ ، هەروەکو (*) نیشانەیە بۆ رستەیەك ڕێزمانی نەبێ .

ئەم دوو ڕستەیە لە ڕووی سینتاکس ناوێزە نین لە ڕستەی (تکایە چۆنیت) دوو جۆرە ڕستەیە :

١- تکایە ـــــــــ تکایە یان داوایە

٢- پرسە- - - - - - - - چۆنیت؟

پرسیار و داوا لەیەك کاتدا ناکرێ.

ڕستەی (وەرە ئەوێ) ڕستەیەکی ناوێزەیە ، چونکە قسەکەر خۆی دەکات بە تەوەری قسە ، دەبێ بگوترێ بڕۆ ئەوێ .

ئەم ڕستانە بۆیە ناوێزەن ، چونکە لەگەڵ دەوروبەردا ڕێکناکەون ناتوانین دەوروبەرێکیان بۆ بدۆزینەوە کە دروست بن ، پراگماتیك جوتکردنی ڕستەکانە لەگەڵ دەوروبەر (سیاق) دا .

پێناسەی دووەم :

بریتییە لەو بنەمایانەی کە چارەسەری هەندێ کێشە دەکات ، کە بە سیمانتیك چارە ناکرێت ،واتە ئەو هۆکارە نازمانیانەی کار دەکەنە سەر زمان ، وەك هۆکاری دەروونی و کۆمەڵایەتی و بایلۆجی ....هتد

أ ـ چايەکت بۆ بێنم ؟

ب ـ سوپاس گوێچکەم ژان دەکات .

لەم ئاخاوتنەی سەرەوەدا سیمانتیك ناتوانێت لێکی بداتەوە و وەڵامێکی گونجاو بداتەوە و کێشەکە چارە بکات لەبەر ئەوەی گوێچکە ژان کردن نابێتە پاساو بۆ نەخواردنەوەی چایەکە . بەڵام وەڵامی (ب)واتای زیاتر هەڵدەگرێت وەك ئەوەی من چایەکەت ناخۆمەوە و تۆ پاك نیت و من بێزم نایەت چایەکەت بخۆمەوە ... هتد.

پێناسەی سێیەم :

پراگماتیك لایەنی چالاکی زمانە ، ئاشکرایە زمان پێکهاتووە لە (توانست) و(چالاکی) ، توانست دیوی ناوەوەی زمانە یاساکانی مێشکی مرۆڤە ، کە ئاخاوتن بەرێوە دەبات ، هەرچی چالاکییە کاراکردنی توانستە و لە ژێر کۆنترۆڵدایە ڕاست دەکرێتەوە و هەڵەی تێدەکەوێ جا پراگماتیك بۆ ئەوەی بمان گەیەنێتە توانست لە چالاکی دەکۆڵێتەوە .

پێناسەی چوارەم:

پراگماتیك بریتییە لە توانای قسەکەر بۆ گونجاندنی ڕستە و دەوربەر ، واتە دۆزینەوەی دەوروبەرێکی لە بار وەك: ـ

ـ شوانەکە مەڕەکەی سەربڕی .

ئەم ڕستەیە لە ڕووی سیمانتیکەوە نائاساییە ، چونکە هەموومان دەزانین شوان مەڕ بەخێو دەکات نەك سەری دەبڕێت ، بەڵام وەرگر دەتوانێ دەوروبەرێکی گونجاوی بۆ بدۆزێتەوە ، وەك ئەوەی مەڕەکە نەخۆش یان بریندار بیت و نزیك مردنە ، شوانەکەش نایەوێت گۆشتەکەی بە فیڕۆ بچێت ، بۆیە لە جێگای قەساب بەم کارە هەڵساوە.

پێناسەی پێنجەم:

پراگماتیك بریتییە لە پەیوەندی نێوان زمان و دەوروبەر ، کە گرنگن بۆ تێگەیشتن ، ئەم پێناسەیە بڵاوترین و گونجاوترین پێناسەی پراگماتیکە ، چونکە دەوروبەر واتای مەبەستمان بۆ ڕوون دەکاتەوە .

پێناسەی شەشەم :

پراگماتیك بریتییە لەو لایەنانەی ، كە ناچنە ناو سنوری سیمانتیكەوە ، چونكە زۆر شتی وەك رۆنانی و شیكاری و میتافیزیكی هەن ، كە هەندێك دەچنە ناو مەرجی ڕاستی و ناڕاستی بەپێچەوانەوەش ، چونكە نە ڕاستە و نە هەڵەن بۆ نموونە

- ئاو لە ١٠٠ پلەی سەدی دەكوڵێت

ڕاستە بە تاقیكردنەوە سەلمێنراوە

وڕستەی

- ڕەبەنەكە ژنێكی جوانی هەیە .

ئەمەش هەڵەیە لە ڕێگەی شیكردنەوە دەزانین ڕەبەن بە واتای پیاوی بێ ژن دێت ، بەڵام شتێك كە پەیوەندی بە ڕای خۆتەوە هەبێت یان میتافیزیكی بێت ، ئەوا نە ڕاستە و نە هەڵە

هەروەها لە نموونەی : -

أ - كەی دێیت ؟

ب - بەیانی .

سیمانتیك دەتوانی وەڵامی (أ) بۆ (ب) لێكبداتەوە، بەڵام كاتێك دەڵێت :

ب - بەیانی دەچمە سلێمانی .

ئەوا سیمانتیك چارەی ناكات و دەبێت پراگماتیك لێكی بداتەوە ، چونكە من لە بری كات هەواڵم پێداوە و كارم بۆ خۆم دۆزیوەتەوە واتە ، رەتكردنەوەیەكی ناڕاستەوخۆیە .

پێناسەی حەوتەم:

پراگماتیك بریتییە لە لێكدانەوەی واتای ناو دەوروبەر ، واتە مەبەستی قسەكەر لە دەوروبەرێكی دیاریكراودا .

ئەم پێناسەیە یەكێكە لەو پێناسانەی كە زۆر بەكاردێ .

بۆ نموونە :   ـ ئەم سەیارە هی تۆیە ؟

ئەم ڕستەیە پرسیارە ، بەڵام بە پێی دەوروبەر چەندین ڕستەیە ، یان چەندین واتای هەیە وەك:

- **لەوانەیە مەبەستی ئەوەبێ بیگەیەنییە شوێنێك .**
- **لەوانەیە ڕێگەی گرتبێ .**
- **لەوانەیە بیەوێ بیكڕێت .**
- **لەوانەیە سەیارەكە دزراوە .**

كەواتە پراكماتیك ئەوەیە لە ناو ئەو هەموو واتایە ، واتایەك بدۆزییەوە ، كە قسەكەر مەبەستیەتی .

لە ژێر رۆشنایی ئەو پێناسانەی خرانە ڕوو، دەكرێ ئەوە بڵێین پراگماتیك : بەكارهێنانی زمانە بۆ مەبەستێك لە دەوروبەر و بارودۆخی كۆمەڵایەتی و دەروونی و شوێن وكات و پەیوەندی قسەكەر و گوێگر كە كاریگەری خۆیان دەبێت لەسەر دەربڕینەكە.

ئەركی پراگماتیك : ـ

پراگماتیك بۆ چەند ئەرك و مەبەستێك كار دەكات ، لەم خاڵانەی خوارەوەدا كۆكراونەتەوە : ـ

١- لێكۆڵینەوە لە زمان لە كاتی بەكارهێنان ، بەمجۆرە گوتنێكی دیاریكراوە لە كەسێكی دیاریكراو بۆ گوێگرێكی دیاریكراو لە دەوروبەرێكی دیاریكراو و بە شێوازێكی دیاریكراو .

٢- ڕوونكردنەوەی چۆنییەتی بە دەستهێنان و هەڵێنجانی واتا.

٣- ئەومان بۆ ڕووندەكاتەوە بۆچی دەربڕین بە شێوەی ناڕاستەوخۆ باشترە لە شێوەی دەربڕینی ڕاستەوخۆ ؟

یەکە واتاییەکانی پراگماتیك: ـ

گشت فۆرمێکی زمانی واتادارە ، بەڵام واتاکانیان لە نێوان واتاسازیی و پراگماتیك دابەش دەبن ، دیارە ﴿وشە ،ڕستە ، دەق﴾ واتاکانیان لە سنووری واتاسازیی (سیمانتك) لێکدەدرێتەوە ، بەڵام هەڵەیە ئەگەر وشە یا ڕستە یان دەق لە سنووری پراگماتیك لێکبدرێتەوە ، چونکە بچڕاون یان بە دەوربەروە نەبستراون وئەگەر دەوروبەریشیان بۆ بدۆزێتەوە ئەوا واتای سیمانتکیان نامێنێت ، دانەی واتایی پراگماتیکی بەمشێوەیە دیاریکراوە : ـ

یەکەم: گوتن

مەبەست لە گوتن ڕستەی بەکارهێنراوە لە دەوروبەردا ، گوتن پارچەیەکە لە دەربڕین ، واتە دەکرێ وشەیەك یان ڕستەیەك ، لاڕستەیەك بێت و لەلایەن بەکارهێنەرێکی دیاریکراو و دەوربەرێکی دیاریکراوەوە ئەنجامدەدرێت . بەمە واتای دەبێتە (واتای ڕستە + واتای دەوربەر)

دوو جۆر گوتن دەستنیشانکراوە :

أ ـ گوتنی وەسفی : ئەم گوتنە هەڵگری ڕاستی و ناڕاستییە و دەشێ بڕیاری لەسەربدرێ وەك :

ـ زووەرەکە ساردە .

ئەم ڕستەیە یان دروستە یان نا دروستە ، ئەگەر بخرێتە دەوربەری گوتنەوە ، ئەوا واتای جیای دەبێت ، وەك ئەوەی : ـ

١- پەنجەرەکە داخە .

٢- سۆپاکە داگیرسێنە .

٣- بابچین بۆ ناندین .

٤- فەرشەکە رابخە .... هتد

ب ـ گوتنی ڕاپەڕاندن : ئەو گوتنانە ناکرێت بڕیاری دروستی و نادروستی لەسەر بدرێ و بەشێکە لە کارو ڕووداو بۆ نموونە کاتێك دەگوترێت :

ئەم منداڵەم ناونا محەمەد . ئەوا بەشێکە لە ڕووداو ناتوانرێت بگوترێت دروستە یان نادروستە.

دووەم گوتار

لە زانستی زمانی هاوچەرخدا نەخشە و چێوەی گوتار لە سنوری سەروی ڕسنە دیاریکراوە ، وشەی گوتار بە چەندین شێوە و جۆر لە بوارە جیاجیاکاندا پێناسەی بۆ کراوە ، لەوانە : ـ

دەقێکی بەکارهێنراوە لە دەوروبەرێکدا ، یان ئەو گوتنەیە کە لە نێوان دووکەسدا (قسەکەر ، گوێگر) یان زیاتر بە ڕێوەدەچێت . یان بریتییە لەو قسەیەی ، کە ئەرکی گەیاندنی واتا وپەیامێکە بۆ کەسی بەرانبەر گوتاریش لە سەر چوار بنەما دەوەستێت لەوانە ﴿ نێرەر(قسەکەر) ، وەرگر (گوێگر) ، بابەت ، دەوروبەر ﴾ سەرەڕای بنەماکانی گوتار کۆمەلێك کەرەستەش لە بونیادی گوتاردا بەشداری دەکەن ، کە بریتین ﴿ نێرەر و وەرگر ، پەیام (بیرۆکە یان زانیاری) ، کۆد (هێماکانی درکاندن یان نووسین) ، کەناڵی گەیاندن (هەوا بۆ گواستنەوەی دەنگ، نووسینی وشەکان وڕستەکان) ، کەرەستە هاوبەشەکان ﴾ .

دەشێ ئەوە بڵێین گوتار چالاکییەکی پەیوەندی کردنە لە نێوان تاکەکاندا بەڕێوەدەچێت لەسەر بنەمای زمانی درکێنراو دادەمەزرێت . واتای گوتاریش لە ئاستی پراگماتیکیدا لێکدەدرێتەوە .

سێیەم ئاخاوتن

ئەو چالاکییە هەستپێکراوە کەسییەیە کە دێتە بەر گوێ لەکات و شوێنێکی دیاریکراودا و لە ژێر کۆنترۆلی قسەکەردایە ، چونکە قسەکەر سەربەستە لە هەڵبژاردنی وشەکان و ڕێکخستنیان لە کاتی قسەکردندا .

بە واتایەکی تر ئاخاوتن ئەو زمانەیە کە مرۆڤ لە ناو کۆمەڵدا بەکاری دێنێ و لەکەسێکەوە بۆ کەسێکی تر دەگۆڕێت .

یاخود ئاخاوتن قسەیەکە لە نێوان دوو هاوبەش یان زیاتر ، بە ئازادی بەڕێوەدەچێ . ئەگەر بێت و لەم پێناسانە ورد بینەوە ، ئەوا ناکرێ هەموو قسەیەك بە ئاخاوتن دابنرێت ، وەك قسەکانی کۆڕ وکۆبونەوە فەرمیەکان

وەك ﴿مزگەوت ، ژووری دادگا ، هۆڵی خوێندن ... هتد یان ئەو قسانەی مرۆڤ لەبەر دەم خۆیەوە دەیكات ﴾، چونكە لەسەر بنەمای نۆبەگرتن ناچن بەرێوە ، بەڵكو یەكێك قسەدەكات ئەوانی دیكە گوێ دەگرن و مافی وەڵامدانەوەیان نییە .

بۆ ئەوەی ئاخاوتن سەركەوتوو بێت ، پێویستی بە چەند مەرجێكە ، كە لە قسەكەر و گوێگردا هەبێت و لەوانە﴿ توانای بیستن ، توانای ئەقڵی ، توانای دەماری ، توانای ماسولكەیی﴾.

لێرەدا دەكرێ بڵێین ئاخاوتن ئاڵوگۆڕ وهاوبەشیكردن ، لە كردەی پەیوەندیكردنی زارەكی دەگەیەنێت بە واتایەكی تر بەخشین و وەرگرتنە لە بازنەیەك ، كە قسەكەر و گوێگر تیایدا هاوبەشن .

جۆرەكانی ئاخاوتن : ـ

ئاخاوتن بەسەر سێ جۆر دابەشكراوە ، كە بریتین لە : ـ

١- ئاخاوتنی ناپێچەوانەیی:

هەر بوونەوەرێك زمانێكی ئاخاوتنی هەیە بۆ ئەوەی بژیت دەبێت زمانێكی هاوبەش هەبێت ئەم ئاخاوتنە نەگۆڕە ، بۆ نموونە ئەم جۆرە ئاخاوتنە ، ئاخاوتنی نێوان هەنگ و مێروولەكانە ، كە زۆر ورد و رێك وپێكە ، هەرتاكێك رۆڵی خۆی دەزانێت و ناشتوانێت ئەركەكەی بگۆڕێت .

٢- ئاخاوتنی پێچەوانەیی:

ئەمجۆرە ئاخاوتنە دەگۆڕێت بە پێی مەبەست ، بۆ نموونە وەڕینی سەگ ، ئەگەر بەندبكرێت .

٣- ئاخاوتنی رووت :

ئەمجۆرە ئاخاوتنە هێماییە ، واتە بە هێما ئاخاوتن دەكرێت ، بۆ نمووونە رەنگی سپی هێمای ئاشتییە ، شێر نیشانەی ئازایەتییە ... هتد .

جۆرەكانی پراگماتیك:ـ

پەیوەندی زۆری پاگماتیك بە زانستەكانی ترەوە و فراوانیەكەی وایكردووە زیاتر لە پراگماتیكێك بێتە كایەوە و پراگماتیك خاڵی كۆكردنەوە و جیاكردنەوەی زانیارییەكانی ترە .

پێشتر ئاماژە بەوە كرا كە پراگماتیك چەند پێناسەیەكی هەیە بەهەمان شێوەش چەند جۆرێكی هەیە .بەلأم بە شێوەیەكی گشتی پراگماتیك دابەشكراوە بۆ : ـ

١- پراگماتیكی دەربڕین :

چارلس مۆریس لایەنگیری ئەم جۆرەیانە ، كە گرنگی دەدات بە وەسفكردنی پەیوەندی نێوان ﴿ نێنەر و وەرگر و شێوەی دەربڕین و گۆكردن ﴾.

نێنەر ئەو كەسەیە كە پەیامێك رادەگەیەنێت و مەبەستێكی هەیە و ئاراستەی كەسێكی دەكات .

وەرگر ئەو كەسەیە كە ئەو پەیامە وەردەگرێت لێكی دەداتەوە لە مەبەستی نێنەر دەگات .

٢- پراگماتیكی ئاخاوتن :

لایەنگیری ئەمجۆرە پراگماتیكە (ئۆستن) و (سێرێل) كە تیۆری كردە قسەییەكان دەكەوێتەوە ئەو خانەیەوە كە زمان بە كردەیەكی ئاخاوتن دادەنێت .

ئەم بۆچوونە قسەكردن بە ئەنجامدانی كارێك دادەنێت ، مالینۆفسكی پێیوایە كە هەندێ قسە ئەركی كۆمەلأیەتی جێ بەجێ دەكەن ، واتە قسە هۆیەكە بۆ جێ بەجێ كردنی كارەكان .

٣- پراگماتیكی گفتوگۆ :

ئەمجۆرە پراگماتیكە دەچێتە خانەی ئەنتۆپۆلۆجیاوە ، كە گرنگی دەدات بە كارلێكردنی گەیاندن و قسەگۆڕینەوە . لێرەدا مەبەستی گفتوگۆكردنە لە نێوان تاكەكاندا كاتێك گفتوگۆدەكەن بیرلە یەكتری دەكەنەوە بیروبۆچچونی یەكتری ئاڵوگۆڕدەكەن .

﴿لیچ﴾ دوو جۆرە پراگماتیك دەخاتە ڕوو : ـ

أ ـ سۆسیۆ پراگماتیك : ئەجۆرە پەیوەندی بە کۆمەڵناسییەوە هەیە ، بریتییە لەو بنەمایانەی کە چارەسەری هەندێ کێشەی واتایی دەکەن بە رەچاوگرتنی هۆکاری کۆمەڵایەتی ، وەکو ئیدیەمەکان بۆ نموونە (زماندرێژ ، دەست کورت ، زمان لووس ، زگ سوتان ...هتد).

ئەم وشانە واتاکانیان ناچنە ناو فەرهەنگەوە ، بەڵام کۆمەڵ واتای پێداون و هەتا لە ناو ئەم کۆمەڵەش نەژیت واتاکەی نازانیت و بۆت ڕوون نابێتەوە ، واتە لە کاتی بەکارهێنانیدا لە دەوروبەرێکی دیاریکراودا واتاکەی ڕوون دەبێتەوە ، هەرچەندە کەسێك زمانی دووەمیش فێر بێت ، بەڵام ناتوانێت واتای ئەو وشانە لێکبداتەوە ، چونکە ئەو واتایانە بە گوێرەی ڕەوشت و کەلتوری میللەت دەگۆڕێت .

دیارە ، کە پراگماتیك واتا وەك مەبەست لێکدەداتەوە ، بۆیەش نابێ لایەنی دەرونی قسەکەر و گوێگر فەرامۆش بکرێت ، بۆیە پراگماتیکی دەرونیش هاتە ئاراوە یاخود دروست بوو تا بتوانێ واتالە دەوروبەرە دەرونیەکانیش لێکبداتەوە .

ب ـ پراگماتیکی زمانی : ئەمجۆرە پراگماتیکە پەیوەستە بە ڕێزمان بریتیە لە پەیوەندی نێوان زمان و دەوروبەر، کە لە ڕێزمان ڕەنگی داوەتەوە ، کە زیاتر نیشانکارەکان دەگرێتەوە . لێرەدا ڕێزمان بۆتە پێوەر ئەوەی لە ڕێزمان ڕەنگیدابێتەوە ئەوا دەچێتە ناو پراگماتیکی زمانییەوە .

جۆرێکی تریش پراگماتیك هەیە کە لیڤنسن دیاری دەکات پێی دەوترێ (سایکۆ پراگماتیك) لیڤنسن پێوایە پراگماتیك لەو شوێنە دەستپێدەکات ، کە سیمانتیك کۆتایی پێدێت و دواتریش زمانەوانی کۆمەڵایەتی لەوانەشە زمانەوانی دەروونیش دەست پێدەکات ، بۆیە ئاساییە سایکۆ پراگماتیك بێتە مەیدان ، کە زمان و درك پێکردن بەیەکەوە دەبەستێتەوە لە ڕێگای دەروونناسی زانینی و لە دوو کانگە سەرچاوە دەگرێت ، دەوننناسی زانینی کە دەرکەوتە و بیر و باوەڕ و مەبەست دەگرێتەوە لەگەڵ ئامانج و ئارەزوو و گرنگی پێدانی قسەکەران ، بۆ نموونە کاتێك یەکێك دەچێتە ژوورێك و دەڵێت : ـ

ـ کەش و هەوا گەرمە .

یەکێ لە دانیشتوانی ژوورەکە هەڵدەستێ پەنجەرە دەکاتەوە ، کاردانەوەی ئەو کەسەی ، کە پەنجەرەکەی کردۆتەوە بەندە بە توانای تێگەیشتن لە مەبەستی کەسەکە ، چونکە کەسەکە نەیوتووە پەنجەرەکە بکەرەوە ،ئەمە رەنگدانەوەی تەواوی باری دەروونی ئاخێوەر دەگەنێت.

سەرەڕای ئەمانەش پراگماتیك خۆی واتا و مەبەست لێکدەداتەوە ، بەمەش بەشێکی زۆری پراگماتیك دەچێتە خانەی سایکۆ پراگماتیك و هەڵەیە ئەگەر تەنیا بوارێکی پراگماتیك بخرێتە ناو دەروون و هەستەوە .

بۆ نموونە گوتنێکی وەك :

- کارزان قەڵەمەکەی شکاند.

ناتوانین ئەم گوتنە بە گوتنێکی ئاسایی دابنێین ، چونکە لای هەمووان ڕوون و ئاشکرایە کە قەڵەم بۆ شکاندن نەکراوە ، بەڵکو بۆ نووسینە ، لێرەدا بۆ لێکدانەوەی ئەم ڕستەیە پێویستە بگەڕێینەوە بۆ دەوروبەرە دەروونییەکە ، چونکە ئەو کاتە بۆمان ڕوون دەبێتەوە ئایا ئەو کەسەی ئەو کارەی ئەنجامداوە باری دەروونی چۆن بووە؟ ئایا لە بارێکی نائاسایی دا بووە یان هەر خۆی بێ ویست لە دەستی شکاوە . جا ئەگەر ئەم کارەی بە مەبەست ئەنجام دابێت ، ئەوا ئەبێتە بکەر و ئەگەریش بێ ویست ئەو کارەی ئەنجام دابێت ، ئەوا دەبێتە ئەزموونکار ، چونکە مەبەستی نەبووە ئەو کارە بکات .

لەم ساڵانەی دواییدا پراگماتیك بە پێی ئەو بوارەی تیایدا پراکتیزە دەکرێت ، دابەشکراوە وەك : پراگماتیکی ئیسلامی ، پراگماتیکی ئەدەبی ، پراگماتیکی کارەکی ...هتد ، ئاشکرایە ، کە پراگماتیك لە چوارچێوەی دەوروبەرێکی دیاردا واتا لێکدەداتەوە ، دیارە دەوربەرەکانیش جۆراوجۆرن وەك : دەوروبەری زمانیی ، دەوروبەری دەروونی ، ... هتد بەم پێیە دەتوانین بە پێی دەوروبەرەکانیش پراگماتیك دابەش بکەین.

سنوری پراگماتیك

پراگماتیك سنورێکی دیاریکراوی نییە و دەکەوێتە دوو ڕیانی فەلسەفە و زمانەوانی و هەوڵدەدات وەڵامی چەند پرسیارێك بداتەوە ، وەك:

٭ دەستکەوتمان چییە کاتێك قسەدەکەین؟

٭ چ دەڵێین کاتێك قسەدەکەین

٭ بۆچی داوای هاوکاری لە کەسێکی نزیکمان دەکەین لە کاتێکدا خۆمان دەتوانین بەبێ هاوکاری ئەو کارە ئەنجامبدەین؟

★ کێ قسە دەکات ؟ بۆکێ قسەدەکات ؟

★ کی ٚوکێ لەگەڵ یەك قسەدەکەن ؟

★ کێ ولە پێناو چی قسە قسەدەکات ؟

★ پێویستە چی بکەین بۆ ئەوەی تەمومژی (لێلی) هەندێ دەربڕین نەمێنێت ؟

... هتد .

ئەمە لەلایەك لەلایەکی ترەوە دەکرێ ئاماژە بەوە بکرێ ، کە بوارەکانی پراگماتیك بەمشێوەیە دیاریکراوە ، کە لە کردەی قسەیی و گریمانەی پێشینە و لێکەوتە ئاخاوتنەکان و دەوروبەر ﴿کات و شوێن و دەوروبەری قسەکردن و پلەی کۆمەڵایەتی و قسەکەر وگوێکر و زانیاریی هاوبەشی وزانیاریی دنیایی ﴾ لە خۆ دەگرێت .

جیاوازی نێوان واتای سیمانتیکی و پراگماتیکی

جیاوازی نێوان واتای سیمانیکی و پراگماتیکی بەچەند خاڵێك دەستنیشانکراوە ، کە بریتین لە : ـ

١- واتای واتاسازی بریتییە لەو واتایەی ، کە لە ئەنجامی بەکارهێنانی وشە فەرهەنگییەکانەوە دێتە کایەوە ، لەگەڵ ئەو واتایە ڕێزمانییەی کە لە چۆنیەتی ریزبوونی کەرەسەکان پەیدای دەکەن ، وەك :

پشیلەکە مشکەکەی ڕاونا .

مشکەکە پشیلەکەی ڕاونا .

واتای پراگماتیکی ئەو واتایەیە کە دەوروبەری وتن دیاری دەکات ، یان لە ئەنجامی ناسینەوە و دۆزینەوەی بەهای جێناوەکان و وشەکانەوە دێت ، واتە لە ئەنجامی کارلێکرۆدنی دەوروبەر لەسەر واتای فەرهەنگی وشەکاندا دێت .

پ: مێزەکەت پاك کردەوە وقاپەکانت لابرد ؟

و: مێزەکەم پاك کردەوە .

ئەم واتایە لە واتای فەرهەنگی وشەکانەوە نەهاتووە ، دوو داواکراوە ، پاك کردنەوەی مێزەکە و لادانی قاپەکان ، وەلآم مێزەکەم پك کردەوە ، بەلآم قاپەکانم لانەداوە ، تۆ لایاندە ، ئەم واتایە واتای پراگماتیکە .

٢- واتاسازی پابەندی یاسایە ، بەلآم پراگماتیك پابەندی بنەماو ستراتیژە .

یاسا : کە تێکدرا واتا دەشێوێ .

بنەما: کە تێکدرا لەوانەیە واتا تەواو بێ .

ڕستە ئەگەر لە ڕووی ڕستەسازی و فۆنۆلۆجی لایدا نارێزمانی دەردەچێ ، بەلآم ڕستە کە لە ڕووی پراگماتیکەوە ڕاست نەبێ ، ئەوا لە شکاندنی بنەمایەکی کۆمەلآیەتییە ، بۆنموونە ئەگەر بە ڕۆژ بلێین :

شەوباش ... ئەم ڕستەیە لە ڕووی ڕێزمانی تەواوە ، بەلآم لە ڕووی بنەماوە ناتەواوە ، ئەمە شکاندنی بنەمایە ، نەك یاسا .

٣- واتاسازی پابەندی توانستی ئاخێوەرە ، بەلآم پراگماتیك بەندە بە چالآکییەیەوە .

٤- واتاسازی پابەندە بە واتای پیتی (حرفی) وشەکانەوە، بەلآم پراگماتیك لە واتای خوازراو دەکۆلێتەوە، بۆ نموونە :

کاروان مەکینیە

ئەمە لە ڕووی سیمانتیکەوە نابێ ، چونکە مەرجەکانی هەلبژاردنی ناتەواوە ، مەکینە دەبێ (گیاندار نەبێ)

واتە لە ڕووی سیمانتیکەوە ناتەواوە (مەکینە گیاندار نییە) . بەلآم لە ڕووی پراگماتیکەوە زۆر ئاساییە ، هەدێ سیفەت لە مەکینەدا هەیە لە کاروانیشدا دەبینرێ :

- لەوانەیە پیاهەلدان بێ .

- لەوانەیە توانج بێ .

شوێنەکە و زانیاری و باوەڕی قسەکەر ، ئەو واتا جیایانە دەردەخات ، ئەگەر سیماخراپەکانی کاروان مەبەست بێ، واتای دووەم دەگرێتەوە .

٥- واتاسازی خەریکی واتای ڕستەیە ، بەڵام پراگماتیك لێكدانەوەی واتای گوتنە .

٦- واتاسازی واتای فەرهەنگی وشەكانە لە دەرەوەی دەوروبەر ، بەڵام پراگماتیك واتای گوتنە لە ناو دەوروبەر.

نیشانكارەكان : ـ

نیشانكارەكان ئەو فۆرمە زمانییە تەمومژاوییەن ، كە ئاماژە بۆ كەس و شوێن و كات و پلە وپایە و ۰۰۰ هتد دەكات. ئەو كەرەستانە دەگرنەوە ، كە زمان و دەوروبەر بەیەكەوە دەبەستێتەوە ، وەكو نیشانەكانی ﴿كەس ،شوێن ، كات ، كۆمەلأیەتی ، دەق ﴾ ئەم نیشانانە پەیرەوی ئاماژە كردن پێكدێنن و لە ڕێزماندا رەنگدەداتەوە . نیشانكارەكان ئەم ئامرازانەن رۆڵی پراگماتیك دەبینن و واتاكانیان لە دەوروبەردا دەدۆزرێتەوە .

جۆرەكانی نیشانە پراگماتیكییەكان

جۆرەكانی نیشانە پراگماتیكییەكان بەمشێوەیە دیاریكراوە : ـ

١- نیشانە كەسییەكان

نیشانە كەسییەكان ئاماژە بۆ ئەو كەسانە دەكەن . كەسی یەكەم بۆ (قسەكەر) ، كەسی دووەم بۆ (گوێگر)، كەسی سێیەم یان كەسانی سێیەم بۆ (نائامادە) دەبێ تێبینی ئەوە بكەین ، كە كەسەكان دەگۆڕێن ، تەوەری ئاماژە كردن بە خێرایی لە هاوبەشێكەوە بۆ هاوبەشێكی تر دەڕوات .

من دەڕۆم .   من دەڕۆم

كاردۆز   كاوە

مەرج نییە ئاماژە بۆ كەس تەنها لە رێگەی جێناوەكانەوە بكرێ ، دەشێ لە بەكارهێنانی ناوی گشتی و نازناو و ناوی خزمایەتی و ئاماژەوە بكرێت ، وەك نازناو : كاكە ، باوكە

ناوی گشتی هەندێكیان بۆ بانگكردن و هەندێكیان بۆ ئاماژە

خاڵە وەرە ....

هۆ وەستا ....   } بۆ بانگكردن

ئامۆزاکەی لەوێ بوو ...... ⎫ ئاماژە
مامم دێت .... ⎭

٢- نیشانەکانی شوێن

ئەمانە شوێنی گوتن لە چاو شوێنە هاوبەشەکان دیاری دەکەن ، ئەم نیشانانە بەزۆری لە ڕێگەی ئامرازەکانی نیشانەکردن و ئاوەڵکاری شوێن بەڕێوە دەچێ .

لە ژوورەکەدا دانیشتووە   کە دەڵێین   میوانەکان لە دەرەوەدا دانیشتبوون

ئەو نانە بێنە ٠ (نانەکە دوورە لە قسەکەر)

ئەم نانە بێنە ٠   (نانەکە نزیکە لە قسەکەر)

دوو جۆر ئاماژەکردن بۆ شوێن هەیە :

أ ـ بە ناوهێنان واتە دیاریکردنی شوێن و ناوهێنانی ، وەك : شاهۆ لە ژوورەکەی وانەکانی دەخوێنێت .

ب ـ بە شوێن دیاریکردن ، ئەویش بەمشێوەیە لە چاو شوێنێکی تردا ، وەك

ماڵەکەیان نزیك قوتابخانەی چوارچرایە .

یان لە چاو خاڵێکی نەگۆڕ، وەك : کوردستان لە بازنەکانی درێژی (٣٦,٥ ـ ٤٩) وبازنەکانی پانی ٣٠,٥ ـ ٤٠,٥) دایە

ومیان لە دیدی هاوبەشەکان ، وەك پارکەکە ٥٠٠ مەتر لێرەوە دوورە .

٣- نیشانەکانی کات

ئەو نیشانانەن کە کاتی قسە یا گوتن لە بارێکدا دیاری دەکەن ، کە ساڵ و مانگ ورۆژ .... دەگرێتەوە

دوو جۆر کات دەبێت لە یەکتر جیابکرێتەوە : ـ

١- کاتی ڕوودان   ٢- کاتی گوتنەکە کاتی قسەکردن ، ئێستا

وادێم   کاتی هاتن و قسە یەکن

بەیانی دێم کاتی گوتن ئێستایە کاتی ڕوودان بەیانییە ، داهاتووە

هاتوومە ، خواردوومە کاتی گوتن ئێستایە کاتی ڕوودان پێشترە (رابردووە)

٤- ئامرازە کۆمەڵایەتییەکان

ئەو کەرەستانەن ، کە جیاوازی کۆمەڵایەتی هاوبەشەکانی ئاخاوتن نیشان دەدەن ، یان ئەو لایانەی گوتنن ،کە ڕەنگدانەوەی باری کۆمەڵایەتین . نیشانە کۆمەڵایەتییەکان ناسنامەی قسەکەر دەردەخەن .

بڵاوترین نیشانەی کۆمەڵایەتی جگە لە جێناوە کەسییەکان ، ناوی تایبەتی و نازناو و ئەو وشانەی خزمایەتی نیشان دەدەن . وەك :ـ

کاك ئازاد وەرە .

ئێمە تۆمان بەریش سپی داناوە .

دکتۆر نەخۆشەکەمان چۆنە ؟

ئامۆزا وەرە

جەناب من ئەو ئیشەم بۆ ناکرێ .

نیشانە کۆمەڵایەتییەکان بە دوو جۆر بەکاردێن :ـ

١- بۆ ئاماژە کردن ، وەك :

خاتوون هات مامم لەوێیە

٢- بۆ دواندن ، کە قسەکەرو گوێگر لێك نێزیکن ، وەك :

کاك عەلی وا نابێ . گەورەم چاوەڕوان بە .

٥- نیشانەكانی دەق

ئەو نیشانانەن ، كە ئاماژە بۆ ئەو بەشەی دەق (تێكست) دەكەن كە گوتنەكەی تێدایە ، یان ئاماژە بۆ پەیوەندی نێوان گوتنێك و دەقەكەی دەوروبەری دەكات . لەبەر ئەوەی دەق بە تێپەربوونی كات ئاشكرا دەبێت ، كارێكی ئاساییە كە ئاوەڵكارەكانی كات نیشانە بن بۆ دەق وەك: وشەی پێشوو ، ئاینده ، داهاتوو ... هتد ٠

هەروەها نیشانەكانی شوێنیش هەر بەم كارە هەڵدەستن ، وەك :

لە خوارەوەدا ، لێرەدا ، لە سەرەوەدا ... هتد

پێشتر باسی ئەوەمان كرد (كات)

لە خوارەوەدا باسی دەكەین (شوێن)

پەیوەندییەكی پتەوە لە نێوان نیشانەی دەق و ناوهێناندا هەیە .هەندێك جار وشەكە دەق نییە ، بە واتایەكی تر نیشانەی دەق دەبێت بۆ دەق بگەڕێتەوە ، نەك بۆ كەس و تەن و ڕووداو بۆ نموونە

١- ئەو وشەیە چییە ؟

٢- بەفرە

بەفر وشەیەكی كوردییە

بەفر لە دوو بڕگە پێكهاتووە بۆ وشەكە

بڕۆ هەندێك بەفر بێنە نیشانەبۆ دیاردەكە خۆی

هەندێ ئامرازی بەستن وەك ﴿ بەڵام ، ئەگینا ، كەواتە ، بەهەر حاڵ ، لەوانەیە ... هتد﴾ نیشانەی دەقن

ـ بەڵام نایەم

ـ بەهەرحاڵ من چاوەڕواندەكەم .

ـ كەواتە ئەم شەرە لەسەر چییە ؟

تیۆری کردەی قسەیی

ئەم تیۆرە بە یەکێك لە بنەما گرنگەکانی شیکردنەوەی ئاخاوتن دادەنرێت ، سەرەتای ئەم تیۆرە لای زانای بەریتانی ئۆستن لە ساڵی ١٩٦٢ پێشکەشکراوە ، بە بۆچوونی ئەم تیۆرە هەر قسەکردنێك بە ئەنجامدانی یان ڕاپەڕاندنی کارێك دادەنرێت ، بەجۆرە دەبینین ئۆستن زمان(واتە قسەکردن) بەکردەوە دادەنێت ، وەك ئەوەی کەسێك بڕیار لەسەر شتێك بدات . « داوا ، هەرەشە ، پۆزش هێناوە ٠٠٠٠ هتد واتەدوای وەسف مەبەستێکی قوڵتری هەیە ، ئەویش مەبەستی قسەکەرە ٠

- تفەنگەکە سوارە (ئاگادارکردنەوە)یە

- ئەم قسەیە بۆ باوکت دەگێرمەوە (هەڕەشە)یە

- دەڵێن بویە خزمەتکار (توانج لێدان) ە

- ئەرێ کارەبا هەر نەهاتەوە (نارەزایی) ە

- فەرموو دانیشە (ڕوولێنان) ە

- خۆشم دەوێیت (دڵنیاکردنەوە) یە

- من بەتەنیا بۆ تۆم (پەیماندان) ە

تیۆری کردەی قسەیی بە دوو بنەمای گرنگەوە بەندە :-

١- هەموو گوتنێك بۆ ئەنجامدانی نیاز و مەبەستی قسەکەرە ٠

٢- وەسفی بارودۆخ ، یەکێکە لە ئەرکەکانی گوتن ، بەڵام تاکە ئەرك نییە ٠ وەك :-

- ژوورەکە گەورەیە مەبەستی دیکەم هەیە لە وەسفی ژوورەکە ، مەبەستە سەرەکییەکە ئەوەیە :

با لێرەدا نەخوێنین .

ژوورەکە بە کەڵکی خوێندن نایێ .

ژمارەی قوتابییەکان زۆرن . بەپێی ئاخاوتنەکە ، واتای دەگۆڕێ

جۆرەكانی كردەی قسەیی

لێرەدا باس لەم دوو جۆرەی دابەشكردنی كردەی قسەیی دەكەین ، كە بریتین لە :ـ

یەكەم : كردەیقسەیی ئاشكرا (ڕستەی ڕاپەڕاندن) وەك :ـ گفت دەدەم ، گرەوە دەكەم ، پەیمان دەدەم

چەند مەرجێك دیاریكراوە بۆ كردەی قسەیی ئاشكرا لەوانە :ـ

أ /دەبێ كارێكی ڕاگەیاندنی تێدا بێت وەك : بەڵێن دەدەم ، پەیمان دەدەم ، گفت دەدەم ٠٠٠٠ هتد

ب / لەو جۆرە ڕستانەدا كێشەی دروستی و نادروستی ناهێتە كایەوە لەبەر ئەوەی گوتنەكە وەسفی نییە تەنیا نرخیان بۆ دادەنرێت ، واتە گوتنەكە بەجێ یە (پەسەند)ە یان نابەجێ یە (ناپەسەند) ە

ـ گفت دەدەم بەرت بدەم ٠

ت / دەبێ كردەی قسەیی ئاشكرا لە تافی ئێستا دا بێ واتە ڕانەبردوو ، ڕابردوو ، یان ئینشائی نابێ ، وەك

گفتم دا ، گفتم بدابایە ٠٠٠هتد

پ/ بكەری ڕستەی ئاشكرا دەبێ كەسی یەكەمی تاك ، یان كۆ بێت

گفت دەدەم كردەی قسەیی ئاشكرایە ، بەڵام گفت دەدات یان گفتی دا كردەی قسەیی ئاشكرا نییە ٠

دووەم كردەی قسەیی نائاشكرا

سێ لەو مەرجانەی كردەی قسەیی ئاشكرای تێدا نییە

١- كاری ڕاپەڕاندنی تێدا نییە ٢- مەرج نییە بكەرەكەی كەسی یەكەمی تاك و كۆ بێ

٣- مەرج نییە تافەكەی كاتی ئێستا بێ ٤- دەبێ بە جێ یان نابەجێ بێ ، دروست یان نادروست بێ

من بەیانی دێم (كردەی قسەیی نائاشكرایە) گفت دەدەم بەیانی دێم (كردەی قسەیی ئاشكرایە)

هەموو كردەیەكی قسەیی نائاشكرا دەكرێ بە كردەیەكی ئاشكرا

یارمەتیت دەدەم (كردەی قسەیی نائاشكرایە) بەڵێن دەدەم یارمەتیت دەدەم (كردەی قسەیی ئاشكرایە)

لێکەوتە ئاخاوتنەییەکان :

گرایس

جۆن پاوڵ گرایس ، بنەمای هاریکاری وەك بۆچوونێکی نوێ و چەمکێکی گشتی گفتوگۆکردن بەکارهێنا ، وەك چۆن ئادابی خواردن هەیە ، داب و نەریتی قسەکردنیش هەیە ، بە بۆچوونی گرایس هەموو ئەو داب ونەریتانەی هەموو جۆرە ئاخاوتنێك ، یەك یاسای گەورە بەرێوەی دەبات ، کە پێی دەڵێن بنەمای هاریکاری ، واتە هەموو کەسێك هەوڵ دەدات هاریکاری بکات ، واتەهیچ ئاخاوتنێك نییە بۆ سەر لێ شێواندن بێت ، یان سەر لێ تێکدان بێت ٠

بە باوەری گرایس ئاخاوتن چالاکییەکە بە هاریکاری دێتە ئەنجام و لە ژێر دەسەلاتی بنەمای هاریکاریدایە بنەمای هاریکاری ((باگوتنەکە هێندە بێت و لەو شوێن و کاتەدا بێت و بەو جۆرە بێت ، کە ئاخاوتنەکە دەیەوێت یان ئاخاوتنەکە بەرەو پێش دەبات))

لە ڕاستیدا مەبەستی گرایس ، ئەوەیە کە ئامانج و مەبەستی دروستی ئاخاوتنەکەی تێدا بەرجەستە دەبێت ٠ هەمووکەسێك ، کە لەگەڵ یەکێکی تردا قسەدەکات ، دورشمێکی هەیە ، ئەویش ئەوەیە کە ئەوەندە بێت ، واتە نەکەم بێت و نەزۆربێت ، دیسان دورشمەکە ئەوەیە ، کە ئاخاوتنەکە بەرەو پێشەوە ببات ٠

ئەم بنەمایە بە تەنیا ناتوانێ ئاخاوتن بەرێوە ببات ، بۆیە گرایس ئەم بنەمایە دەکات بە چوار بنەمای بچووکترەوە :-

بنەماکانی هاریکاری

١- بنەمای چەندێتی : باگوتنەکە ئەوەندە بێت لەبڕدا ، کە پێویستە نە زیاتر نەکەمتر ، بۆنموونە:

أ - دێیت لەگەڵم ؟

ب - وەڵام ئەوەندە بێت ، کە پەیوەستە ... بەڵێ یان نەخێر

نموونەیەکی تر

أ - دەرگاکەت چۆن کردەوە ؟

ب - بە کلیل

ت ـ دەستم خستە سەر دوگمەکە و بەلای چەپدا .... ئەم وەڵامە لادانە لە بنەمای چەندێتی

٢- بنەمای دروستی : باگوتنەکە دروست بێت (واتە نادروست و بێ بەڵگە مەڵێ) بۆ نموونە

ـ دارا دوو دکتۆرای هەیە بەڵگە پێویست ، کە دەڵێن دوو دکتۆرا واتە نەزیاتر نەکەمتر

٣- بنەمای پەیوەندی : گوتنەکە دەبێ بۆ ئەو شوێنە بشێت ، کە تیایدا هاتووە ، واتە وەڵامەکان دەبێ لە بار بن .

أ ـ نان دەخۆی یان نا ؟

ب ـ ناچمە لای دکتۆر پێویستە وەڵامەکە پەیوەندی بە پرسیارەکە ویان نان خواردنەوە هەبێت ، دەتوانرێت وەڵامێکی وەك (ب) بدرێتەوە ، کاتێك نەتەوێ وەڵامی پرسیارەکە بدەیتەوە ٠

٤- بنەمای چۆنایەتی : گوتنەکە با ڕووت بێت ، دوور بێت لە فرەواتایی و تەمومژی و ڕووداوەکانیش بە ڕێزبێن

ـ چووم نان بکڕم

چەند نموونەیەك لەسەر لادان لە بنەمای هاریکاری

١-

أ ـ بەڕای تۆ ئەم دکتۆرە چۆن

ب ـ زیرەکە ...

ت ـ دکتۆرێکی زۆر باشە ، جگە لە نەخۆشییەکانی دڵ ، شارەزای لە نەخۆشی گورچیلەش هەیە

٢-

أ ـ ئازاد چەند منالی هەیە ؟

ب ـ دوو سێ منالی هەیە

٣-

أ ـ کوڕم ئۆتومبیلەکەت شوشت ؟

ب ـ ئەمڕۆ باران دەبارێ

٤ـ

أ ـ مامۆستای بیرکاریتان چۆنە ؟

ـ باوکییانە ، یاری بە ژمارەکان دەکات

ب ـ دەرگاکەی لەسەرمان داخست

ت ـ کتێبەکانت بردە کوێ

ـ کتێبەکانم لە ماڵی هاورێم بوو ، لێم وەرگرت و پاشان بردم بۆ مامۆستا نەوزاد

پ ـ ئەمڕۆ چیدەکەیت ؟

ـ ئەچمە سینەما و خۆم ئەشۆم و پاشان وەرزش ئەکەم

خوێندنەوە و پڕاگماتیك

سەرەتا بەر لەوەی باس لە پەیوەندی کردەی خوێندنەوە بە پراگماتیکەوە بکەین ، پێویستە بزانین خوێندنەوە چی دەگەیەنێ ؟ ئایا تەنها پەیوەندیی کاریگەری و کارتێکردنی نێوان دەق و خوێنەرە ؟ یا توانستی خوێنەرە لە دۆزینەوەی واتای دەق ، یاخود ئەو هێزە شاراوەیەی دەقە ، کە خوێنەر بۆ ناو جیهانی دەق کێش دەکات ؟ هەموو ئەو بۆوونانە کردەی خوێندنەوە لە پەیوەندییەکی ئاڵوگۆڕی نێوان دوو لایەن چڕ دەکەنەوەبەمەش لایەنی رۆشنبیری و دابونەریت و باری دەروونی و ئەو ژینگە کۆمەڵایەتییە فەرامۆش دەکرێ ، کە دەوری دانەر و خوێنەری دەق دەدەن .

خوێندنەوە تەنها کردەی گەڕان بە دوای واتا نییە لە دەقدا وەك چۆن لە کۆن وابوو کە بڕوایان وابوو دەق تەنها مۆڵکی دانەرە و پێکهاتەیەکی داخراوی هەیە لە خودیی خۆیدا و واتای دەقیش شتێکی جێگیر و حەتمییە لەلایەن دانەری دەق دانراوە ، بەڵکو واتای دەق تەنها لە چوارچێوەی بازنەی گەیاندندا دیاریدەکرێت ، کە هەر یەك لە دانەر و خوێنەری دەق بەشدارن لە دروستکردنی ئەو واتایە لە کات و شوێنی دیاریکراودا .

خوێنەر ناتوانێ بە ویستی خۆی دەق لێکبداتەوە و وەك دانەیەکی دابراو سەیری بکات ، بۆ ؟ و// چونکە دەق وەك هەر دانەیەکی تری زمانیی لە لایەکەوە بە دەوروبەری زمانیی و لە لایەکی تریشەوە بە دەوروبەری پڕاگماتیکی دەورەدراوە ، بەڵگە چییە ؟ بەڵگە بۆ ئەمە ئەوەیە کە ناتوانرێ یەك جۆر خوێندنەوە بسەپێنرێ بەسەر دەقدا ، بەبێ گوێدانە ئەو بارودۆخەی دەوری دەق دەدات ؛ ئەگەر خوێندنەوەی دەق بە ویستی خوێنەر بوایە ئەوا هەموو دەقەکان یەك واتایان دەبوو .

بۆ نموونە ئەگەر سەیری لیستی فرۆشگاکان ، بکەین کە جۆرێکە لە پەیوەندی نێوان بەرێوەبەری فرۆشگاو کڕیارەکان دەکرێ لە چەند روویەکەوە پەیوەندی خوێندنەوەی ئەو دەقە بە دەوروبەرەوە لە روانگەیەکی پڕاگماتیکی لێکبدەینەوە ، بۆ نموونە ئەمەی خوارەوە وێنەی لیستی فرۆشگایەك دەنوێنێ کە چەند دەقێك لە خۆ دەگرێ:-

TeaMMart
Erbil

Inv.Date;24/2/2024 Inv.NO;112227766549
Time;59;4;33 pm Cash;M-PM

مادده	ژمارە	نرخ	کۆی گشتی
پاککەرەوەی هایر	٢	١٦٠٠	٣٢٠٠
خوێی زێر	٤	٣٥٠	١٤٠٠
کلینس نرجس	٣	١٤٥٠	٤٣٥٠
شەربەتی سانکویك	٢	٤٥٠٠	٩٠٠٠
تکایە سەردانی بەڕێوەبەراتی بکەن لە کاتی روودانی هەر هەڵەیك			١٧٩٥٠

خوێندنەوەی ئەم دەقە بە پێی کات و شوێن و ئەو بارودۆخەی دەوری خوێنەرانی دەقەکە دەدات و مەبەستی خوێندنەوەکە دەگۆڕێ ، یەکەم ساتی خوێندنەوەی ئەم لیستە ساتی کڕینە لەناو فرۆشگاکە یاخود کەمێك دواتر لە لایەن کڕیاری کەلوپەلەکانەوە ، لەو کاتەی خوێنەری ئەم دەقە تەنها گرنگی بە نرخی کەلوپەلەکان دەدات و سەیری کۆی گشتی پارەکە دەکات بە بەراورد لەگەڵ نرخی شتەکان بە تاك ، بە بێ گوێدانە زانیارییەکانی تری ناو لیستەکە وەك ناوی فرۆشگا و ڕێکەوتی کڕین و تێبینی کوتایی ......، زانینی چۆنییەتی خوێندنەوەی لیستەکەش دەگەڕێتەوە بۆ شارەزایی خوێنەر و ئەزموونی پێشووی ، کە هەر شێوەیەکی تری نووسین جگە لەو لیستە بەکاربێت هەمان وێنەمان ناداتێ ، بەلاَم ئەگەر ئەو کڕیارە لە کاتی چونەوەی بۆ ماڵ بینی کەموکوڕی لە یەکێك لە کەلوپەلەکاندا هەیە ، دووبارە لیستەکە دەخوێنێتەوە بەلاَم ئەمجارەیان سەیری ڕێکەوتی کڕین و ئەو تێبینییە دەکات کە لە بارەی ، دووبارە سەردانکردنی ئەو فرۆشگایەیە لە کاتنی روودانی هەڵە یان کەموکوڕی ، ئەوە لە حاڵەتێکدا ئەگەر ئەو کەسە چەند جارێکی تر چووبێ بۆ ئەو فرۆشگایە بەلاَم ئەگەر جاری یەکەمی بێ و بە ڕێککەوت چووبێ ئەوە سەرەتا سەیری ناوی فرۆشگاکە و ناونیشانی دەکات بۆ ئەوەی دووبارە سەردانیان بکاتەوە ، دوای ئەوەی سەردانی فرۆشگاکە دەکات لیستەکە جارێکیتر دەخوێنرێتەوە، بەلاَم ئەوجارەیان لە لایەن کارمەندی فرۆشگاکەیە ، لەم خوێندنەوەیە نرخ گرنگی پێنادرێ بەڵکو ڕێککەوتی کڕین و وماوەی گرەنتی کەلوپەلەکە و زانیاری تری پێویست بۆ چارەسەرکردنی ئەم کێشەیە گرنگی پێدەدرێ .

ئەمە کاریگەریی دەوروبەر لەسەر خوێندنەوە دەردەخات لەوەی چۆن یەك دەق لەلایەن چەند خوێنەرێکەوە یاخود لە لایەن هەمان خوێنەر بەپێی کات و شوێن و مەبەستی خوێنەر دەقەکە دەگۆڕێ